

ОСОБЛИВОСТІ ЗАКРІПЛЕННЯ ІДЕЇ ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ В ПРАВОВИХ АКТАХ ООН

Гришук О. В.

Людська гідність, як багатоаспектна цінність людини, глибоко проникла в зміст права. Ознаки й якості, які характеризують і визначають людську гідність, складають онтологічну основу прав і свобод людини, її правового положення. Своєю чергою, людська гідність через систему соціальних зв'язків є вихідною у взаємовідносинах між людьми й знаходить своє безпосереднє відображення в гідності кожної людини. Поняття гідності людини пов'язується переважно з цінністю людини й оцінкою її значення й місця в суспільстві та державі. Саме оціночний момент у вигляді моральної чи правової оцінки є суттєвим засобом впливу на поведінку людини, на основі якого формується еталон вимог, що виставляється до дій людей у конкретній ситуації з конкретного приводу. Ці вимоги стають особистими нормами дій лише тоді, коли вони забезпечуються передусім внутрішнім переконанням людини в їх користності, вигідності, цінності як для неї самої, так і для інших людей.

Тлумачення змісту людської гідності зазнало впливу різних факторів: позитивних (філософія, релігія, розвиток культури й цивілізації) і негативних (приниження людини, масові вбивства людей, тоталітарні, расистські й нацистські ідеології, а також збудовані на них політичні системи). Особливою гостроти питання людської гідності набуло після Другої світової війни, яка була найбільшою за людськими жертвами. Людська гідність у той час почала пов'язуватися з правами людини, що викликало так звану "революцію людської гідності". Права людини почали тлумачитися як такі, що покликані утверджувати людську гідність, високі духовні й моральні якості, а головне - захищати людину від сваволі державної влади.

У той час було зроблено успішну спробу надати універсального характеру ідеї гідності людини, закріпивши це спеціальними політичними і юридичними міждержавними й неурядовими механізмами. Світове співтовариство почало формулювати певні міжнародні стандарти й вимоги до держав, що пов'язані із забезпеченням мінімальних гарантій гідного існування й розвитку людини в будь-якому суспільстві. У цьому напрямі було прийнято низку міжнародних нормативно-правових актів (зокрема, у рамках ООН), котрі визначають людину найвищою цінністю суспільства, а належне забезпечення її прав і свобод - головним обов'язком демократичної держави. Так преамбула до Загальної Декларації прав людини (1948) закріплює положення про те, що визнання гідності, властивої всім членам людської сім'ї, і рівних і невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості й загального миру. Преамбули до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (1966) і Пакту про громадянські та політичні права (1966) проголошують, що всі права людини випливають з властивої людській особі гідності.

Це знайшло відображення й у Конституції України, згідно з якою людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю, а утвердження й забезпечення прав і свобод людини - головним обов'язком держави (ст. 3).

Дослідженню проблем людської гідності присвячені

праці багатьох учених, які є представниками різних наук. Значний внесок у дослідження проблематики людської гідності зробили А. Анісімов, Л. Архангельський, Г. Бандзєладзе, Б. Безлепкін, А. Власов, М. Гуренко-Вайцман, В. Капіцин, А. Козловський, М. Козюбра, А. Ковлер, Є. Лукашева, С. Максимов, В. Малахов, М. Малєїн, М. Малєїна, І. Мароголова, В. Мархотін, М. Марченко, Є. Міхно, Т. Москалькова, В. Парашенко, М. Придворов, М. Проніна, П. Рабінович, А. Саїдов, С. Сливка, І. Солодкін, Р. Стефанчук, О. Тихомиров, С. Чернишова, В. Ященко та ін. Серед зарубіжних вчених слід виділити F. Bartolomei, Th. Buergenthal, J.M. Cardoso da Costa, P. Czarny, F. Delperee, F. Fernandez Segado, J. Gajda, M. Gobert, M. Jablonski, J. Kozielicki, V. Mathieu, F.J. Mazurek, M.J. Mejer, A.S. Mic, J. Miranda, J.W. Montgomery, I. Munch, M. Ossowska, M.L. Pavia, S. Retterer, P. Serna Bermudez, E. Soto Kloss, F. Sudre, K. Wojtyczek.

Метою цієї статті є дослідження особливостей закріплення ідеї людської гідності в правових актах ООН.

Гідність не належить до понять, яким можна легко дати дефініцію. Проте ідея людської гідності як вищої цінності й призначення людини була висунута вже гуманістами кінця середньовіччя. Визнання цінності й високого призначення людини незалежно від її станової належності, соціального походження, раси, нації та інших особливостей - було важливою стороною цієї ідеї [1, 12]. Так Кант вважав, що гідність є внутрішня безвідносна цінність, а те, чому притаманна гідність, знаходиться вище будь-якої ціни й не допускає ніякого еквіваленту, тобто є ціллю самою по собі. На його думку, це може бути лише мораль і людство, оскільки лише воно здатне мати гідність. Кант поставив гідність у центр свого етичного вчення й уже з визнання гідності абсолютною цінністю вивів свої моральні правила [2, 63; 87]. У процесі розвитку ідея гідності стала основним поняттям гуманізму, як цілісної системи поглядів на особу, її положення в суспільстві й праві [3, 18]. Проте людська гідність є постійно змінюваним суспільним явищем. Її сутність може бути теоретично виражена лише поняттями, що розвиваються, перетворюються, змінюють одне одного. Вона склалась як відображення у свідомості людей того особливого положення, яке займає людина, а також як відображення її соціальної цінності [4, 12].

У суспільній етиці вживаються три засадничі способи застосування слова "гідність": гідність людини, гідність певної спільності та людська гідність [5, 165; 6, 103; 7, 10]. Гідність людини розглядається як поняття, що виражається в почутті власної цінності конкретної людини, яка ґрунтується на схваленій суспільством моральної самосвідомості й готовності її охорони за будь-яких умов, а також очікування з цього приводу поваги зі сторони інших. Можна сказати, що гідність людини - це внутрішня оцінка людиною власної самоцінності, яка ґрунтується на об'єктивно існуючій значущості цієї людини для інших суб'єктів [8, 7].

Коли ми говоримо про гідність конкретної людини, то, насамперед, йдеться про самооцінку (внутрішню оцінку) конкретної людини. Самооцінка - це судження людини про міру наявності в неї тих чи інших якостей,

© О.В. Гришук, 2012

властивостей у співвідношенні з певним еталоном, зразком. Можна сказати, що це внутрішня оцінка (суб'єктивне відображення) об'єктивно існуючої (схваленої домінуючою частиною суспільства) цінності людини. Самооцінка є формою вияву, центральним компонентом самосвідомості, тобто усвідомленням людиною себе самої як особистості: своєї діяльності як члена суспільства, стосунків з іншими людьми, рис характеру, дій, вчинків, їх мотивів, цілей, розумових, фізичних, моральних якостей. Людина самостійно набуває особисту (власну) гідність і може її втратити як у власних очах, так і в оцінці інших людей. Отже, гідність людини - це внутрішня оцінка нею власної цінності, яка ґрунтується на схваленій домінуючою частиною суспільства моральній самосвідомості й готовності її охорони за будь-яких умов, а також очікування з цього приводу поваги зі сторони інших [11, 374].

Гідність людини не належить автоматично кожному, а залежить від її поведінки в щоденному житті. На думку деяких вчених, особиста гідність притаманна людині, яка:

- діє згідно з власною системою цінностей і переконань, намагається бути вірною собі. Вище цінує правду, ніж одноразову користь. Життя розуміє як акт самоствердження;

- уміє захищати свою самобутність і індивідуальність. У разі загрози панує над собою, контролює свої емоції й агресію;

- не піддається на маніпуляції, не вимінює своєї індивідуальності на матеріальну користь чи доступ до влади;

- з обережністю сприймає нові ідеї щодо світосприйняття. Лише достатні аргументи можуть її переконати змінити свою систему цінностей і засади поведінки;

- поводить себе достойно й розважливо [9, 13].

Власне оціночний момент у вигляді моральної чи правової оцінки є суттєвим засобом впливу на самосвідомість людини, на основі якого формується еталон вимог, що висувається до дій людей у конкретній ситуації з конкретного приводу. Враховуючи ці вимоги, людина самостійно (але тільки-но на основі практики своїх стосунків з іншими суб'єктами!) набуває уявлення про особисту (власну) гідність [10, 22]. Універсальною і, можна сказати, мінімальною константною гідністю людини є людська гідність. Йдеться про гідність, якою наділена кожна людина без винятку, безвідносно до її індивідуальних особливостей чи соціального статусу. Її втілено в тих положеннях міжнародно-правових і конституційних актів, згідно з якими гідність людини є властивістю усіх членів людської сім'ї й усі люди є рівними у своїй гідності. Людська (антропна) гідність розглядає самоцінність людини як біосоціальної істоти - унікального родового суб'єкта, який уособлює найвищий рівень розвитку буття на Землі [8, 7]. Лише внаслідок того, що людина є біосоціодуховною істотою, вона вже наділена певною гідністю. Людська гідність - це самоцінність і суспільна значимість людини як біосоціодуховної істоти, яка визначається існуючими суспільними відносинами, не залежить від людини й має бути рівною для всіх людей [11, 375].

Особливе значення для закріплення ідеї людської гідності має Загальна декларація прав людини 1948 р., яка спричинила засадничий ідейний вплив на розвиток міжнародного захисту прав людини. Людська гідність стала однією з центральних категорій міжнародних правових актів власне через її закріплення у вказаному

правовому акті. Так Загальна декларація прав людини звертається до поняття людської гідності шість разів. Серед них можна виділити наступні.

1. Загальне чи абстрактне звернення до людської гідності. Застосовується з метою виділення основних соціальних цінностей і засад функціонування суспільства. Зокрема, у преамбулі Загальної декларації вказано, що визнання гідності, притаманної всім членам людської сім'ї та рівних і невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості й загального миру в усьому світі. Підкреслено, що народи ООН підтвердили свою віру в основні права людини й у гідність і цінність людської особи.

2. Нормативне. Таке звернення до людської гідності визначає систему ідеальних або бажаних соціальних зв'язків, які лежать в основі взаємовідносин між людьми. Так стаття 1 вказує, що всі люди народжуються вільними й рівними за своєю гідністю й правами. Вони наділені розумом і совістю й повинні діяти один стосовно одного в дусі братерства.

3. Позанормативне, або таке, що застосовується для реалізації чи закріплення конкретних прав людини. Зокрема, стаття 5 вказує, що ніхто не повинен зазнавати тортур або жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує людську гідність, ставлення чи покарання. Стаття 22 закріплює право кожної людини на соціальне забезпечення, а також на реалізацію необхідних для підтримки її гідності й вільного розвитку особистості прав у економічній, соціальній і культурній сферах. Стаття 23 закріплює право кожного, хто працює, на справедливу й задовільну винагороду, яка забезпечує гідне життя людини існування.

Однак не лише Загальна декларація прав людини закріплює поняття "людська гідність". Багато інших міжнародних правових актів містять звернення до людської гідності. Так серед проаналізованих мною 97 міжнародних правових актів, звернення до людської гідності містять 54 правові акти. Серед масиву міжнародних правових актів особливе місце займають Міжнародні пакти 1966 р., зокрема Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права й Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. У преамбулах вказаних актів міститься посилання на Загальну декларацію прав людини (загальне звернення до людської гідності). Однак визначальне місце в цих правових актах займає нормативне звернення до людської гідності: "всі права витікають з властивої людській особі гідності". З такого формулювання випливає кілька істотних висновків: 1) людська гідність розглядається як джерело прав людини, тобто підноситься на рівень принципу права; 2) людська гідність належить кожному, незалежно від законодавчого закріплення; 3) право людини на гідність випливає з принципу людської гідності.

В інших міжнародних правових актах застосування поняття "людська гідність" відбувається у два способи: 1) відсилне застосування. Має місце у разі посилання в преамбулах міжнародних правових актів на відповідні формулювання Загальної декларації прав людини; 2) безпосереднє застосування поняття "людська гідність", здебільшого нормативне чи позанормативне.

Можна виділити такі основні випадки безпосереднього застосування поняття "людська гідність" в актах ООН, що розглядається як:

1) філософська основа, елемент антропологічної концепції. Так Декларація про ліквідацію всіх форм расової дискримінації наголошує на необхідності забез-

печення поваги гідності людської особистості;

2) морально-правовий стандарт. Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми й з експлуатацією проституції третіми особами визнає проституцію й торгівлю людьми "несумісними з гідністю й цінністю людської особи й загрожують благополуччю людини, сім'ї та суспільства". Декларація про ліквідацію дискримінації щодо жінок визнає, що "дискримінації стосовно жінок несумісна з гідністю жінки як людини, благополуччям сім'ї та суспільства";

3) елемент законодавчих дефініцій, що приймається для конкретних цілей відповідного міжнародного правового акту. Міжнародна конвенція про запобігання злочину апартеїду й покарання за нього визначає "злочин апартеїду" як посягання на свободу чи гідність;

4) стандарт, з яким вступає в суперечність явище, що засуджене відповідним міжнародним правовим актом. Це може бути голод, неповага релігійна, дискримінація жінок, расова дискримінація, тортури, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження або покарання;

5) об'єкт протиправних порушень, без одночасної вказівки таких протиправних порушень. Декларація про захист жінок і дітей у надзвичайних ситуаціях і в період збройних конфліктів зазначає, що гідність людської особи надалі зазнає серйозних порушень;

6) об'єкт можливих протиправних порушень, з одночасною вказівкою таких порушень. Декларація про використання науково-технічного прогресу в інтересах миру й на благо людства зазначає, що науково-технічні досягнення можуть потягнути за собою небезпеку для громадянських і політичних прав окремої особи чи групи осіб і для людської гідності;

7) об'єкт державно-правового захисту. Так Декларація про використання науково-технічного прогресу в інтересах миру й на благо людства зазначає, що "всі держави приймають ефективні заходи, включаючи законодавчі, у цілях попередження й недопущення використання науково-технічних досягнень на шкоду правам людини й основним свободам і гідності людської особистості";

8) ідеал, до якого має призвести процес, підтримуваний цим міжнародним правовим актом. Декларація про розповсюдження серед молоді ідеалів миру, взаємної поваги й взаєморозуміння між народами. Послання Тегеранської конференції 13.05.1968 р. підкреслює, що головною ціллю ООН у галузі прав людини є досягнення кожною людиною максимуму свободи й гідності. Одночасно міститься наполегливий заклик до подвоєн-

ня зусиль у цілях забезпечення всім людям життя, що відповідає вимогам свободи й гідності.

Поряд з цим, жоден з міжнародних правових актів не містить загального визначення поняття "людська гідність". Це зумовлює неоднозначне розуміння вказаного поняття й може призвести до його невиправдано звуженого тлумачення. Чітке ж визначення поняття "людська гідність" могло б виступати формальною підставою для розширення можливостей використання прав людини.

Література

1. Власов А.А. Проблемы судебной защиты чести, достоинства и деловой репутации. - М.: Изд-во им. Сабаниковых, 2000. - 344 с.
2. Кант И. Основположения к метафизике нравов. - М., 1912.
3. Попков В.Д. Гуманизм советского права. - М.: Изд-во МГУ, 1972.
4. Придворов Н.А. Достоинство личности и социалистическое право. - М.: Юридическая литература, 1977. - С. 12.
5. Малейн Н.С. Охрана прав личности советским законодательством. - М.: Наука, 1985. - 165 с.
6. Бару М.И. Охрана трудовой чести по советскому законодательству. М., 1966. - 103 с.
7. Стефанчук Р.О. Захист честі, гідності та репутації в цивільному праві. - К.: Науковий світ, 2001. - 306 с.
8. Гришук О.В. Право людини на компенсацію моральної шкоди (загальнотеоретичні аспекти) Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. - К.: Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, 2002. - 20 с.
9. Chytrowski W. Obrona ludzkiej godnosti podczas konfliktu zbrojnego i stanow nadzwyczajnych // Międzynarodowe prawo humanitarne / Red. T. Jasudowicza. - Torun, 1997.
10. Рабінович П.М., Гришук О.В. Право людини на компенсацію моральної шкоди (загальнотеоретичні аспекти) // Бюлетень міністерства юстиції України. - 2003. - № 3. - С. 19-28.
11. Гришук О.В. Людська гідність у праві: філософські проблеми - Л.: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007. - 428 с. - С. 374-375.

Гришук О.В.

доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії та філософії права юридичного факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка
Надійшла до редакції 20.08.2012

УДК 340.12

ВПЛИВ МОРАЛІ НА РЕГУЛЮВАННЯ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ І СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Омельчук О. М.

Відповідальність за поведінку розглядається як інтегруюча інтелектуально-психічна якість, що робить можливим моральну поведінку. Безпосередніми, найближчими підставами соціальної відповідальності людини є спекулятивна нормотворчість і рефлексуюча свідомість, здатна співвіднести власні спонуки з тими "моральними законами", безумовна цінність яких порівняна з величчю зоряної сфери. Крім того, у феномена людської моралі є ще одна характерна межа: регулююча функція людської моралі має не стільки обмежувальну, скільки

направляючу дію, тобто є не стільки заборонаю, скільки розпорядженням [19].

На ранніх стадіях розвитку людини мораль діє через заборони, а не розпорядження. Заборони виступають у культурних табу як негативний поведінковий імператив, який вимагає: "Не роби цього!". І лише значно пізніше розвиваються позитивні поведінкові імперативи, які формують справді людську поведінку. Такий вектор поведінкової регуляції, що має виразний напрям від "мінуса" до "плюса", дивним чином відповідає самій еволюцій-